

EGYÉN ÉS TÁRSADALOM.

I. Reflex és providentia.

A biológia és a társadalom élettana nemcsak tetszetős hasonlatok kapcsaival függenek össze; — a két tudomány talaja egy és ugyanaz, csak kiterjedésük különféle: az egy búzaszál élete közös az egész hullámzó búzatengerével.

Bárminő szóbüszséggel is fejezhető ki az érzés és gondolat, azért egész tárgyilagosan az egyén életének csak mozgásban, cselekvésben való nyilvánulásai vizsgálhatók, épen úgy, mint az egyénen kívül álló világ physikai változásai. Az egyén és a külvilág physikai változásai között oksági kapcsolatok állanak fenn. Az ok és okozat között mindig erőhatások, vagyis változások vannak; azon változásokat, melyek a külvilág és az egyén physikai tünetényei között lefolynak, reflexeknek, vagy általánosabb megnevezéssel reactióknak hívják. Habár kétségtelen, hogy a reactiók minden belső phasisa a külvilág és az egyén erőinek eredője, mégis ezen eredőt csak egy ponttól kezdve tudjuk bizton követni, a mint az a szervezetet mozgásba hozza. Minden, a mi ezen mozgató hatástól innen van — bár erőhatás, — de egy az összes subjectiv tüneteket fedő homályba van burkolva, és a mikor mégis bonczolni próbáljuk, csak önvizsgálatunk eredményeivel helyettesítjük az élettünetények erőegyenletének ismeretlenjét. Ilyen helyettesítés útján állítjuk csak, hogy a reactiók subjectiv homályban lefolyó részét érzések és gondolatok teszik ki. Csak önvizsgálatunkból és más önvizsgálók adataiból merítünk, a mikor az érzést és gondolatot, mint vizsgálati objectumokat tovább bonczoljuk.

Ily vizsgálatok révén ismertük meg, hogy az érzés időben megelőzi a gondolatot, sőt hogy a kettő között ismét oksági kapcsolat van. Rájöttünk, hogy ezen oksági kapcsolatban az érzés és a gondolat csak mint egy erőfolyamat kiindulása és végkifejlése szerepelnek, és hogy a kettő között még áthidaló

kapcsokat kell keresnünk. Ezen kapcsokat elmúlt érzések képezik, melyek nem tűntek el nyomtalanul, hanem visszahagytak egy újra felébredésre alkalmas csirát, az érzés emlékezetét. Az elmúlt érzések újraébredését emlékezésnek hívjuk. Az idők folyamán nagy számra szaporodnak az egyén emlékezetei, vagy mondjuk egyszerűbben: emlékei. Bizonyos, hogy ezen emlékek újraébredésének szerepe van a gondolat kifejlésében és minden jel arra mutat, hogy már maga az újraébredés is az érzés következménye. Kétségtelen, hogy a gondolkozás maga nem más, mint érzések és újraébredt érzések egymásra hatása, a gondolat maga pedig ezen egymásra hatás dinamikus állapota. Megszoktuk, hogy gondolat és gondolkozás alatt az érzés és emlékezés egymásra hatásának egy előrehaladottabb phasisát jelöljük, ezért ne beszéljünk egyelőre másról, csak egymásra hatásról, vagy a két egymásra ható tényezőt tekintve, *synthesis*ről.

Az érzés ritkán izolált, mert ritka az is, hogy a külvilág fizikai változása épen csak egy erőhullámból álljon, és ritka, hogy egyidőben is egyszerre ne több különféle erőhullám hasson be az egyénre. Az egyidőben beható erők által keltett érzések, úgyszintén az egymásutániak által keltettek is (utóbbiak már az emlékezés segélyével) egymásra hatnak és ezen kölcsönhatások vagy elemi *synthesis*ek azután egyidejű és egymásután folyó érzések emlékezési csiráit hagyják vissza.

Ezen előrebocsátás után láthatjuk, hogy úgy az érzések, mint az emlékek többnyire nem egyszerűek, és így kölcsönhatásuk sem oly egyszerű, mint előző fejtegetésünkben gondolhattuk.

A mint külső változások gyakrabban hatottak az egyénre, csakhamar az emlékezés megszűnik egyszerű lenni, hanem összeolvadt emléksorozattá válik, melyben nem egy elmúlt érzés éled fel újra, hanem az idők folyamán ismétlődött ugyanolyan érzések egész sora. Ily azonos érzések emléksorozatában a legutolsó érzés emlékezete a legélénkebb, és innen visszafelé mind homályosabbá mosódott emlékek *perspectivája* nyílik.

Láttuk, hogy a külvilág tárgyai és eseményei nemcsak egy érzést keltenek, hanem számos egyidejű vagy egymásután folyó érzés egymásra hatásának révén érzéscsoportok, vagy elemi *synthesis*ek keletkeznek, melyek ugyanily, már elemileg szervezett alakban őriztetnek meg az emlékezés által is. Innen vagyton, hogy az élet folyásával nem azonos elemi érzések, de érzéscsoportok emlékei sorakoznak és fedik el egymást. Míg

azonban elemi érzések lehetnek teljesen egyformák, addig az ily érzéscsoportok között apróbb eltérések is fordulnak elő, melyek emléksorozata aztán olyan lesz, mint a faszor perspectivája, melyben egy-egy ág kiáll a mértani vonalból, másutt egyes fák hitványabbak és ott megszakad az egyenes vonal.

Azon elemi synthesis, mely egyidejű vagy egymásutáni érzésekből keletkezik, megfelel a tárgyak és események képzetének. A mikor hasonló képzetek gyakrabban ismétlődnek, láttuk, hogy azok mint a faszor perspectivája rendezkednek az emlékezésben. Az emlékezés tapasztalati törvénye, hogy az elemi érzés ugyanolyan elmúlt érzések emlékét kelti fel. Láttuk azonban, hogyha már érzéscsoportokról és nemcsak elemi érzésekről van szó, azok többé nem is fedhetik egymást pontosan; bár egyes részeik mindig ugyanúgy ismétlődnek, mások azonban hiányzanak, ismét mások csak néha társulnak hozzájuk. Daczára annak, hogy minél régibb az érzés emléke, annál elmosottabb, mégis azok, a melyek nagyon gyakran ismétlődnek, az emléksorozatok perspectivájába élesebb vonalakat rajzolnak. Az épen pillanatos fennálló érzés kapcsolódása elmúlt ugyanily érzések emlékezetével már másodrendű synthesisnek tekintendő. Ezen másodrendű synthesisekben a perspectiva éles vonalai alkotják a tárgyak és események fogalmait.

A mint egyszer fogalmak képződtek, azok ismét egymásra hatnak, vagy azért, mert egyszerre vagy egymás után több fogalom kelttetett, vagy mert egy fogalom emléksorozatából egy ág kiáll, mely itt csak járulékos; igen, de ugyanaz más emléksorozatok integráló része. Így látjuk, hogy a fogalmak járulékos részeiknek, vagy jegyeiknek révén összefonódnak, és ezen összefonódás vagy associatio képezi tulajdonképen a synthesisek 3-ik etape-ját, a gondolkozást.

Tegyük most még hozzá ezen fejtegetéshez, hogy az embernél alkalmasak a viszonyok, hogy az egyes fogalmak mnemotechnikai jelvényekkel, symbolumokkal társuljanak, melyek által a fogalom érzékíthető, és mely jelvények mindegyike egy-egy fogalom emlékezetét képes keltetni. Ezen jelvényekből fejlődött a szó, a fogalmak associatióját nyomon követő szavak pedig a beszéd képződésére vezettek. A beszéd fejlődése csak természetes evolutio: a fogalmakat mindig külső változások ébresztik fel, és azonos változások mindég azonos fogalmakét. Ebben rejlik a beszéd első csírája. Az egyénre nézve minden más ember a külvilág objectumának értékével bír, ezen objec-

tumok azonban rá nézve hasznosak vagy ártalmasak lehetnek. Tapasztalta, hogy bizonyos cselekvései azok cselekvéseit saját hasznára vagy kárára befolyásolják, pl. ha fegyvert ragad, azok menekülnek, ha tápszert hagy őrizetlenül, azok ellopják; másrészt ő maga is befolyásolható ezen objectumok cselekvései által: fegyverük elől ő is menekül, tápszert ő is ellopja. A társas együttélés az egyénre nézve oly sokféle hasznos és ártalmas súrlódással járt, hogy az előbb vázolt primitív gondolatkétekből jelbeszéd fejlődött, mely az ember jól modulálható hangadó szerve által tökéletesbült a mostani beszéddé.

Ezen kitérés után vegyük fel ismét ott a fonalat, a hol elejtettük. A fogalmak associálása, vagy synthesise teszi ki a gondolkozást. Eltekintünk most a gondolkozás evolutiojától, melynek lényegét abban találjuk, hogy a jelen érzései dynamikus viszonyba kerülnek múlt érzések emlékeivel. De a múlt emléke nem izolált fogalmak, hanem lezajlott associatiók, melyek részben maguknak az egyes fogalmaknak járulékos részeiből fejlődtek, javarészből azonban a külvilág behatásainak egymásutánját (eseményeket) visszatükröztető photographiák. Ily események hasonló részeik révén ismét perspectiva alakjában rendezkednek az emlékezésben, és ezen perspectivának ismét vannak éles fővonalai és hiányokból, járulékos részletekből álló egyenetlenségei. Az ily esemény-perspectivák fővonalait az képezi, a mi az egyes emléktagokban állandó, ez pedig abban áll, hogy bennök bizonyos változások után mindig csak bizonyos változások állottak be, és ha az egyén emlékezési perspectivájában ez mindig így volt és sohasem másképen, akkor a két változást társításában összekötötte. Egyes ily, mindig egymásután következő változások associatív összekötéséből keletkezett az ok és okozati viszony deductioja. Az okszerűen összefüggő változások perspectivája azonban meg nem szűnik a jelennél, hanem tovább vezet a jövőbe. Ezt úgy kell érteni, hogy ha *egy* egyén emléksorozataiban bizonyos változás egy más változással okszerű kapcsolatba lépett, akkor aztán, ha ő a jelenben az ok szerepét viselő változást észlelte, ez felkelti emlékezetében azon emléksorozatot, melyben ezen okra mindig egy bizonyos okozat következett, és akkor azt a bizonyos okozatot most ő előrelátja, mintha már meg is történt volna. Eleinte ez a jövőbe látás tisztán csak az okozatok élénk emlékezetéből állt, később, a mint az egyén tapasztalta, hogy ezen okozatok később mindig tény-

leg bekövetkeztek és néha rá nézve kedvezőek, máskor kedvezőtlenek voltak, akkor aztán cselekvéseivel a jövő ezen illúziójához igazodott és ha azt kedvezőnek látta, úgy vágyódott utána, ha kedvezőtlennek, úgy védekezett ellene. Az evolutio ezen fokán a gondolkozás már a providentia, az előrelátó életfenntartás eszköze.

Hanem az egyén cselekvései nem mindég ily gondolati synthesisekből fakadnak. A gondolkozás evolutiojának kezdetén még ily providentiáról nem lehet szó, és az egyén mégis cselekszik. Ezen cselekvéseket az jellemzi, hogy azok mindig közvetlenül az érzés után következnek, mintha csak az érzés megnyitotta volna egy cselekvési folyam zsilipjét. A cselekvések ezen fajtát egyszerű reflexeknek nevezzük. A nélkül, hogy közelebbről foglalkoznánk ezen reflexek belső mivoltával, annyit láthatunk, hogy azok czélszerű cselekvésekben végződnek, azaz olyanokban, melyek alkalmasak egy pillanatnyi szükség fedezésére, egy pillanatnyi veszély elhárítására. Míg a gondolkozás a jövő alkalmas cselekvését képezi előre, addig a reflex a jelenben czélszerű cselekvés rugója. Reflex és gondolkozás egyaránt a jelen érzéseiből fakadnak, de míg az eszmélni kezdő egyén cselekvései pusztán csak reflexesek, a fejlettei ép oly gyakran meggondoltak is.

Mikor jó létre a fejlett embernél egyszerű reflex mozgás és mikor meggondolt cselekvés? Ha *egy* külső erőbehatás nagyon erős vagy *váratlan, úgy* az egyénre kedvező, vagy veszedelmes mivolta szerint önmagának meghódító vagy önmagától elhárító reflex cselekvéseket okoz. Ha pedig a behatás gyengébb vagy előre várt, úgy megindul az emlékekkel való synthesis folyamata, mely egy a jövő viszonyaira alkalmas cselekvés úttörője. Valahányszor egy külső változás gondolkozási folyamatot indít meg egyszerű reflex helyett, tulajdonképpen mindig egy reflex lett meggátolva, miért is a gondolkozás egyoldalú világitásból bátran nevezhető reflexakadályozó folyamatnak, ha ugyanis elhanyagoljuk, hogy a gondolkozás végkifejlése szintén csak cselekvés.

A reflex a pillanat czélszerűségének tör utat, a gondolkozás a jövőének. A pillanat czélszerűsége és a providentia gyakran ellenmondásba kerülnek. Valakit megsértettek és első vágya volna a megtorlás, de szándéka meginog és maga előtt látva a megtorlás következményeit, melyek rá nézve ártalmasak volnának; tette serkentő felháborodását elnyomja és a kibékülésen munkálkodik, mert sértője így a jövőben hasznára lehet, amúgy

ártalmára volna. Mindig egy elnyomott reflex explosiv ereje az, mely gátak közé szorítva a gondolkodás lassú, hasznos munkájára lesz terelve. Olyan ez, mint p. vízgőz feszereje, mely a helyett, hogy szétvetné kazánját, kénytelen a gőzgép lassú munkáját végezni, ha azonban túlságos a gőz feszereje, vagy nem lassanként, de hirtelen emelkedett, úgy beáll a pillanat kiegyenlítő szüksége, mely vagy felnyitja a biztosító szelepet, vagy szétveti a gőzgépet.

Az ember gondolkodásában nem ismerjük mindig fel a providencia cselekvési rugóját. A gondolatserkentő érzés gyakran az ember belsejében fakad, pl. tápszükségletéből és ezért mi a gondolkodást spontánnak látjuk, máskor nemcsak a gondolkodás érzésbeli rugója vész el szemeink előtt, de nem látunk cselekvést sem, mely a gondolatláncolat befejezése volna, ilyenkor a gondolkodás meddőnek látszik. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy minden érzés emlékeket ébreszt, melyek járulékos részeik révén távoleső synthesiseket formálhatnak, amelyek talán viszont egy új cselekvés rugói lehetnek, úgy nem szabad csodálkoznunk azon, hogy egy-egy cselekvés oknyomozásánál többé nem tudjuk megtalálni annak érzésbeli kiindulását. Másrészt az ember nem lehet minden providens cselekvés végrehajtója is, hanem ebben sokszor másnak segélyére szorul, mint a hogy ő maga is sokszor mások providentiájának eszköze. Az egyes ember gondolkodása sokszor meddő, a társadalomé soha; ezer és ezer önmagában értéktelen munkatöredék egymáshoz simul, egymás hézagait kitölti, és létrejö egy mozaik, mely tervszerű compositiójával az összetanultan együtt munkáló és providens társadalom találó hasonlata.

Ha az egyént vizsgáljuk, aki elnyomja kitörésre kész reflexeit, hogy a jövővel ne jusson collisioba, úgy azt találjuk, hogy ez aránylag ritkán válik directe javára, hanem csak közvetve a társadalom kiegészítő munkájának révén. Az elhagyott sziget emberpárjának életérdeke ritkán kívánja, hogy elnyomja reflexeit, életök nagyjából csak napról-napra vegetálás: pillanatok szükségleteivel, egy araszra mért cselekvésekkel. A mi cselekvéseikben providens, az nem is gondolkodásból ered, hanem ösztöneikből. Az ösztön a providentia legprimitívebb eszköze, mely gondoskodik a legszükségesebb önvédelemről, táplálékról és a faj fentartásáról. Vajjon ezen ösztönök is gondolati synthesisek eredményei-e vagy sem, nehéz eldöntenünk, de abból, hogy igen alacsony rendű állatok is fejlett ösztönökkel bírnak, inkább arra követ-

keztethetünk, hogy ezek pótolják ugyan a gondolkozást, de egész más vérből valók, egy-egy állati fajtának veleszületett élettani tulajdonai, épen olyanok, mint az egyszerű reflexek.

A tulajdonképeni providentia szüksége ott kezdődik, a hol az egyén a társadalom tagja, és az emberi gondolkozás is csak a társadalmi együttélésből fejlődhetett. A vegetatív szükségletek-kei, az önvédelemmel és a faj fentartásával eléggé számolnak az ösztönök, de nem a többi ember rá nézve üdvös vagy káros cselekvéseivel. A csoportosan élő állatoknak is megvan a maguk társadalmuk, de az nem kívánja meg és nem is fejlesztett egyéni külön érdekeket és ezt szolgáló gondolkozást. Az ilyen állati társadalmak egyenlő érdekű egyének sokadalmi: az egy érdek és közérdek csak nagyságukban különböznek, és nagyságukkal arányos az érdek elérésére fordítható erőmennyiség is. Ezen társadalmak összetartó ereje csak az egyén gyengesége és a tömeg erős volta.

Az emberi társadalom összetartó ereje nem az egyének egyformasága, de különfélesége, nem az egységes érdek szolgálataiban álló egységes munka, hanem a munka egyéni különfélesége. Az emberi társadalom a széthúzó érdekek kiegyenlítési szüksége által tart össze, és a gondolkozás ezen kiegyenlítés alapfeltétele, sőt a kiegyenlítés szükséges voltából is fejlődött. Ezen kiegyenlítés a specificus munkafelosztásban nyer kifejezést, nem úgy, mint az állati társadalmaknál, hol az egyén az egyöntetű közmunkából veszi ki a rá eső hányadot; itt a közös munka szét lesz elemezve és nem physikai mennyisége, hanem vegyi alkatrészei szerint lesz munkaszerepül tagjai között kiosztva. Az állati társadalom egyenlő szervek tömege, az emberi maga egy organismus, melynek számtalan külön szerve van: minden szerv egy-egy külön egyén.

A sociologia a társadalmi szervezet alakulásának tudománya, a psychologia pedig csak az egyén lelki életét kutatja, melyből a törvény kényszerével fejlődik a társadalmi összealakulás.

Keressük most meg az ember psychológiájában azon alapokat, melyekből a társadalmi alakulás kényszere fejlődött. Az ember egyes physikai alkata, másrészt az állatokénál fejlettebb syntheticus képessége folytán, mely azoknál okosabbá tette, az állatvilág uralkodó fájává válhatott. Syntheticus képességénél fogva a múlt emlékei rá nézve tanulságok, melyek cselekvését irányítják. Eleinte legtöbbet tanulhatott az állatoktól, melyek

szintén táplálkoznak, védekeznek és fajuk fentartásáról gondoskodnak, hiszen mindez megegyezik az ő érdekeikkel. Láttuk, mint fejlődött az emlékezésből a jelmegértés és jelmegértetés képessége, mely eleinte csak stenographikus rövidítése az emlékekből való okulásnak. Az ember kezdetleges synthesiseiben a legkorábban kellett fejlődniök azoknak, melyek már amúgy is fennálló ösztöneiket segítették; ezen synthesisek keletkezését az állati példák is előmozdíthatták, melyeket nagyon sokszor volt alkalmuk észlelni. Az ember synthetikus képessége folytán eleinte csak okult, okosabbá, előrelátóbbá vált az állatoknál, mert azok különböző fajtáinak taktikáit tudta javára egyesíteni, később ezen állati tanulmány-objectumok között felfedezte az embert is, ki érdekesebb volt a tanulmányozásra, mert ügyesebb és előrelátóbb volt állattársainál. Embertársával találkozáskor az élet küzdelmében, tapasztalta, hogy nemcsak ő okult rajtuk, de amazok is utánozzák azt, a mi az ő cselekvéseiben hasznos. Ezen kölcsönös okulásból magától fejlődött annak felismerése, hogy ezt közös hasznukra fordíthatják; ily módon az ellenségekből szerződő felek váltak, az okulásból pedig oktatás. »Mialatt én vadászni megyek, az alatt te védelezed tűzhelyemet, ha majd te mégy vadászni, én védem a te otthonodat.« A tapasztalati synthesisekből fejlődött a munkamegosztás elemi csirája: többféle érdeket nem tudtak egyidejűleg szolgálni, ezért azokat egymás között kölcsönösen kiosztották cselekvési feladatul. Később, a mint tapasztalták, hogy nem mindenki képes ugyanazon cselekvési feladatot egyenlően jól megoldani, arra a különösen alkalmasat választották, míg az arra alkalmatlan másban volt jobb a többinél. Lassan annak tudátára is ébredtek, hogy a ki egy bizonyos feladatra alkalmas volt és gyakrabban lett arra alkalmazva, ezen munkakörben speciális ügyességének fejlődése folytán és speciális tapasztalatai által mindig hasznavehetőbbé is vált. Ily módon képződött a specializáló munkamegosztás az emberek között. Vegyük még hozzá, hogy az ember az időközben kifejlődött jelbeszéd révén nemcsak egy kombinált terv speciális feladatait tudta többek között szétosztani, de képessé vált egy speciális munkát, ha az félbeszakadt, folytatni, vagy ha ő hagyta félbe, más által bevégeztetni, így aztán lehetőségessé vált, hogy az egyén életkora ne vágja el egy systematikus munkaterv fonalát, de a kidőlt munkásokat ujak pótolják, hogy az egyén ne mindig önmagában fogamzott új terveket szolgáljon, de másokért,

a kik talán már meg is haltak. Lehetségessé vált az is, hogy a kik egy speciális feladat teljesítésében különösebb ügyességre és tapasztalatokra tettek szert, ezen ügyességüket és tapasztalataikat jelbeszédes oktatás révén másokra terjeszték, a kik fiatalabbak és a kik aztán félbenhagyott munkájukat éppen olyan készséggel folytathatják, mint ők annak előtte. A tapasztalati és a tanítás által proliferált okosság ily módon folyton gyarapodhatik, mert mindig újabb tapasztalatok társulnak az örököltekhez, és ebben aztán megfejtését látjuk az emberi nem azon folytonos emelkedésének, melyet eredményeinek összegében culturának szokás nevezni.

A cultura eleinte főképen az állati ösztönök érdekűtjait tette járhatóbbakká: a táplálkozás, önvédelem és fajfentartás útjait. Ezen szükséges munka tökéletesbülésével emelkedett az emberiség jóléte, gyakran erőfeleslegék támadtak, melyek az egyénre kellemes és másoknak tetsző játékokra lettek fordítva: az emberi culturába belopózkodott a művészet. A megosztott munka által összetömörült társadalomban mindig beállott itt-amott erőfelesleg: a játék és az élvezet állandó szükségletté váltak, így aztán meg volt az alap, hogy a művészeteknek ép oly hivatott művelői támadjanak, mint a szükséges munkának.

Az emberi társadalom összetartó ereje a speciális munkamegosztás, melynek révén az ember korát túlhaladó providentia, a cultura keletkezhetett. A külön munkakörök szerves mozaikjában azon egyén, a ki szükséges munkát végez, megtalálja és követheti saját életérdekeit.

Alsórendű állati társadalmak összetartója a külvilág erőbehatásai által keltett tömeges reflexek nagy ereje, az emberi társadalomé a tömeg egyénenként különféle, összszerésében egységes providentiájának hatalma.

Dr. Hajós Lajos,
egyetemi tanársegéd.